

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בא, תשע"ו
מספר 1153בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מהותן הסמלית של מזוזות הבתים

יאיר ברקאי

מצוות נתינת הדם על המזוזות והמשקוף מעוררת תמיהות שונות, וכבר עסקו בה רבים.¹ לכן אני מבקש להתמקד במקום שבו נצטוו ישראל לקיים את המצווה, ובמשמעותו הסמלית. הכתוב אומר: "וְלָקְחוּ מִן הַדָּם וַנְתִּנוּ עַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְעַל הַמַּשְׁקוֹף עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר יֹאכְלוּ אֹתוֹ בְּהַם" (שם יב:ז). עיון במקורות השונים מלמדנו שיש למקום נתינת הדם משמעות מעבר להיותו מקום בולט לעין.

א. המזוזות והמשקוף כמקום כפרה

נתינת הדם על מזוזות הבתים והמשקוף העניקה להם מעמד של מזבח, משום הסיכון הרב שהסתכנו ישראל בשחיתת השם. כזכור עבדו המצרים לשה כאל, ובהצגת דמו לעין כול העידו בני ישראל על עצמם שזנחו את אמונתם הקודמת, כמעשה ארץ מצרים, והם מוכנים לסכן את נפשם על כך. בעשותם זאת, הדם שעל המזוזות והמשקוף דומה לדם שמזים על המזבח, כי המזבח נועד לכפרה, והדם שעל המזוזות והמשקוף משמש לכפרת ישראל על עוון ההליכה בדרכי המצרים.² כך דברי הפסיקתא זוטרתא (לקח טוב, שמות פרשת בא פרק יב סימן ז): "נמצינו למדין שארבעה מזבחות היו לאבותינו במצרים, המשקוף ושתי המזוזות והסף, כדברי ר' ישמעאל". בדרך זו הלך אף ראב"ע בפירושו הקצר לפסוקנו: "והענין כי דבר המערכת לא יסור כי אם בתת כופר, וזה סוד גדול".

תהליך ההשתחררות מאמונתם הפסולה של המצרים היה מורכב, ונתינת הדם הייתה שלב חשוב בו. מעשה זה שימש כאמצעי כפרה, שלצורך הבנתו יש להיעזר בתורת הסוד שראב"ע אינו מפרט.

ב. מקום נתינת הדם כסימן ואות

"וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאֹת עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר אַתֶּם שֹׁם וְרֵאִיתִי אֶת הַדָּם וּפְסַחְתִּי עֲלֵכֶם וְלֹא יְהִי בְכֶם נֶגֶף לְמִשְׁחִית בְּהַפְתִּי בְּאַרְץ מִצְרָיִם" (שם יג). אחת מהתמיהות הקשות שמעוררת מצווה זו היא שאלת הנמען למצווה: האם היא מיועדת ליושבי הבית, האוכלים את השה שדמו נתון על המשקוף ועל המזוזות, כמתבקש מהמילים: "וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאֹת", או אולי הדם מיועד למלאך המשחית הבא להכות את בכורי מצרים, כדי שיפסח על יושבי הבית? המפרשים אכן חלוקים בדעותיהם. הפירוש שהדם הוא אות ליושבי הבית אמנם נוח יותר, כי הוא נתפש כחלק מתהליך ההשתחררות מהעבודה הזרה המצרית, ואילו הפירוש שהאות נועד לשמש כסימן היכר, קשה יותר להבנה; וכי הקב"ה זקוק לאות חיזוני על-מנת לפסוח על בתי בני ישראל? בין כך ובין כך, אין חולק על העובדה שהדם הנתון על המזוזות והמשקוף משמש אות, כנאמר במפורש בפסוק. ראב"ע, הנמנה על הסבורים שמדובר גם באות חיזוני, כותב (בפירוש הארוך): "הטעם להיות הדם על המשקוף, להיות כופר בעד כל האוכל בבית, ויהיה סימן למשחית שיראנו, כדרך: וְהָתִיב תו".³ דהיינו, נתינת הדם על מצחי האנשים הצדיקים דומה לנתינת הדם על המזוזות ועל המשקוף בפרשתנו, משום שבשני המקומות האות משמש להצלה מהמשחית. כלומר, המקום לנתינת הדם בפרשתנו נבחר בשל היותו מקום בולט שישמש סימן היכר ברור למלאך המשחית.

* ד"ר יאיר ברקאי הוא ראש המכללה למורים ע"ש הרא"מ ליפשיץ בירושלים.

¹ ראו: דני סטטמן, "ופסח ה' על הפתח" - כביכול עמד ודחה המשחית, דף שבועי, גיליון מס' 167, תשנ"ח. שאול רגב, "משמעות נתינת הדם", שם, גיליון מס' 378, תשס"א.

² דברים דומים כתב עמוס חכם, דעת מקרא לשמות, סיכום פרשת בא, עמ' רלא.

³ בסיפא של פירושו, ראב"ע מתייחס לכתוב ביחזקאל ט:ד-ו, ועיינו בפירוש רד"ק על אתר בפרשתנו.

האות אמור להציל את יושבי הבית כדברי החזקוני (רבי חזקיה בן מנחם 1250 - 1310 בערך, צרפת) לפסוק ז:

ועל המשקוף לשון וישקף הוא עבר הפתח הנשקף למעלה וכל זאת שמא לא יוכלו כולם לבא בשעת שחיטה, עכשיו יראו כולם דם יראתם נתון שם לבזיון. ד"א כדי שיהיה הדם כמין ח' להגין על הפתח לבלתי נתון בה את המשחית לבא, ואות חיים הוא.

דברי החזקוני מייחסים לאות הדם תכונות של הגנה על הבית ועל יושביו. הדם אינו משמש רק כסימן חייוני, ולכן בחר לכנותו בשם: "אות חיים הוא".

הרמב"ם סבור שמקום נתינת הדם נבחר כדי להבליט את הפרסום של היענות העם לצו ה':⁴ צונו לשחוט כבש בפסח ולהזות דמו במצרים על השערים מחוץ, לנקות עצמנו מן הדעות ההם ולפרסם שכנגדם, ולהביא להאמין שהמעשה אשר תחשבו בו שהוא סבה ממיתה, הוא המציל מן המות, ופסח ה' על הפתח ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף, גמול פרסום העבודה בעשות כל מה שהיו מרחיקין אותו עובדי ע"ז.

אברבנאל מנמק את המיקום בצורה שונה:

צוה שיקחו מן דם השה ושיתנו ממנו על המשקוף ועל שתי המזוזות לפי שבאותם המקומות אחר הדלת והמזווה היו שמים זכרון העבודת אלילים ההיא בהיותם עובדים אותה, לכן עתה ישימו שמה דמו אשר שפכו לבזותו ולהכעיסו... והיה הדם הזה לכם, כי להם יהיה לאות ולעדות בעצמם שלא יהיו עוד עובדים את מזל טלה כימים הראשונים, ושהם יצאו ממצרים כי יד ה' הטובה היא סמכתם בבטול כח מזל טלה.

החוקר ש' ייבין⁵ סבור, בדומה לאברבנאל, שהמיקום לנתינת הדם נבחר משום שבעולם העתיק היה מקובל לציין שם אותות וסימנים למיניהם. בחותמות מסופוטמיים, מהתקופות הקדומות ביותר, רשומים סמלי האלים ליד המזוזות של מבני הפולחן (עמ' 780). וכך הוא כותב (עמ' 782):

מכאן שהמסורת המקראית, המספרת שבני ישראל סימנו את בתיהם בארץ מצרים על-ידי מתן דם השה על שתי המזוזות ועל המשקוף (שמ' יב:ט), מתארת את המעשה שנעשה בדרך המקובלת לסמן את שוכני הבתים, ומכתובות וסימונים כאלה בא המנהג לרשום סימנים שבפולחן לשם שמירה על שוכני הבית מכל רע. וסימנים אפוטרופאיים⁶ כאלה או תליית קמיעות אפוטרופאיות כאלו על המשקוף או המזווה שכיחים כמעט בכל רחבי העולם. גם המצווה: "ויכתבתם על־מזוזות ביתך ובשעריך" (דב' ו:ט), לא נועדה מבחילה אלא לשמש מזכרת תמיד לבני ישראל לשמור ולקיים את מצוות ה'. וחז"ל הרחיבו את המושג מזווה וקראו בשם זה גם את הפרשיות הכתובות על-גבי הקלף שקובעים על מזוזת הבית.

ג. פרשנות אלגורית

יש שבחרו לפרש את בחירת המיקום של נתינת הדם על דרך הפרשנות האלגורית. נביא דברי שניים מהם:

כלי יקר' (רבי שלמה אפרים מלונטשיץ, המאה ה-17, פולין), לפסוק ז:

"וְנָתַנּוּ עַל־שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְעַל־הַמִּשְׁקוֹף". ומשה הפך הסדר ואמר (שמ' יב:כב): "וְהִגַּעְתֶּם אֶל־הַמִּשְׁקוֹף וְאֶל־שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת". ועל דרך המדרש (איכה רבתי ה, כא) נוכל לומר כי אמרו שהקב"ה אמר לישראל (מלא' ג:ז): "שׁוּבוּ אֵלַי" תחילה ואחר כך "אֲשׁוּבָה אֵלֵיכֶם", וכנסת ישראל משיבה: 'אין בי כח לשוב תחילה, אלא אתה תהיה המתחיל' שנאמר (איכה ה:כא): "הֲשִׁיבֵנו ה' אֱלֹהֵינוּ" ואחר כך "וְנָשׁוּבָה", ועל דרך זה יפורש המשקוף כלפי ה' יתברך עליון על כל, כמה דאת אמר (תה' קב:כ) "פִּי־הַמִּשְׁקוֹף מְמַרֵּם קֶדְשׁוֹ". ושתי המזוזות המחזיקים המשקוף היינו זכות אבות ואמהות, כמו שנאמר (דב' לג:כז) "מִעֲנֶה אֱלֹהֵי קֶדֶם וּמִתַּחַת זֹרַעַת עוֹלָם", כי האבות מתחת למרכבה והם זרועות עולם, לכך אמר הקדוש ברוך הוא כחולק כבוד ליראיו "וְנָתַנּוּ עַל־שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת" תחילה ואחר כך "עַל־הַמִּשְׁקוֹף", לומר שהצדיקים בני אבות ואמהות יהיו המתחילים. ומשה אמר "וְהִגַּעְתֶּם אֶל־הַמִּשְׁקוֹף" תחילה כי אין בנו כח להתחיל.

כביכול נוצר כאן דו-שיח בין הקב"ה ובין העם, כאשר המשקוף מסמל את ה' והמזוזות את העם. ועל דרך זו המזוזות מסמלות בהמשך את זכות האבות כמפורט בפירושו. רש"י הירש⁷ לפסוק ז:

⁴ מורה הנבוכים, מהדורת י" אבן-שמואל, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמ"ז, עמ' תקמא, חלק ג פרק מו.

⁵ שמואל ייבין, "מזווה", אנציקלופדיה מקראית, כרך ד, ירושלים תש"ל, עמ' 780-782.

⁶ שימוש באמצעים כדוגמת כישוף או פולחן על מנת להרחיק רוע וסכנה.

⁷ הרב שמשון בן רפאל הירש היה מאבותיה של הנאו-אורתודוקסיה בגרמניה במאה ה-19.

המזוזות והמשקוף הם הם נציגי הבתים. כי מושג הבית מורכב משני יסודות: האחד, נעילת המקום מבחינה חברתית בפני אזרחי חברת האדם; והשני, סגירה פיזית מפני חדירת עולם כוחות הטבע. האחד מיוצג על ידי הקירות, השני על ידי הגג. שתי המזוזות מייצגות את היסוד התוחם מבחינה חברתית ("מזוזות", משורש "זיז" = לנוע, המווסתות את תנועת הנכנסים ויוצאים). המשקוף, המרמז על הגג, "המשקף מעל", מסמל את ההגנה הגופנית ("משקוף" משורש "שקף", להביט ממעל). לדעתו, מיקום נתינת הדם נועד להבדיל בין העם המצרי ליהודי מבחינה חברתית, על-ידי תיחום ברור ובולט.

בנוסף למצוות המזוזות (דב' ו:ט), יש להזכיר את מצוות רציעת אזנו של העבד העברי, שאינו רוצה להשתחרר בתום תקופת עבדותו, ליד מזוזת דלת בית הדין (שמ' כא:ה-ו). הגמרא אומרת על מצווה זו: אל הדלת וגו' - ר' שמעון ברבי היה דורש, מה נשתנה דלת ומזוזת מכל כלים שבבית? אמר הקדוש ברוך הוא: דלת ומזוזת שהיו עדים במצרים בשעה שפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים ולא עבדים לעבדים והוצאתים מעבדות לחירות והלך זה וקנה אדון לעצמו - ירצע בפניהם (קידושין כב ע"ב).
הנה כי כן, מיקום נתינת הדם משמש כעדות ליציאת ישראל מעבדות לחירות עד עולם.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף